

УДК 321.7 (477)

Бекова Валентина Володимирівна, 1940 р.н. Старший викладач кафедри політології та економічної теорії МДПУ. Закінчила Московський державний університет ім. М.Ломоносова, історичний факультет. Викладає політологію з 1991 року. Наукові інтереси: проблеми самоврядування, лідерства, становлення громадянського суспільства.

До проблеми розвитку громадянського суспільства в Україні

Автор статті розглядає актуальну проблему – проблему становлення громадянського суспільства в Україні, позитивні моменти та ті труднощі, які заважають цьому процесу.

В Конституції України в 1 розділі 1 статті йде мова про те, що "Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава" [1, с. 4]. Наявність демократизму та правової держави свідчить про те, що в Україні формується чи вже існує громадянське суспільство. Розглянемо, як іде процес його становлення, які проблеми виникають.

В багатьох наукових джерелах йдеться про громадянське суспільство. Різні автори під громадянським суспільством розуміють таку структуру, яка відокремлена від держави. Це сфера спонтанного самоврядування індивідів, добровільних організацій та асоціацій громадян, яка захищається необхідними законами від втручання й свавільної регламентації з боку державної влади. Держава повинна визнавати право на існування сфери приватних інтересів: в економіці – ринку праці та капіталу, свободи підприємництва; у національно-духовній сфері – свободу національного, культурного та релігійного життя. Всі ці прояви реального життя знаходяться поза сферою політичного контролю з боку держави [5, с. 51; 3, с. 90-91].

Поява поняття "громадянське суспільство" пов'язана з ідеєю "природних прав" людини, яка, не будучи новою сама по собі, у XVII столітті в Європі набула нового тлумачення і стала головною у формуванні і поширенні правової свідомості. Розрізнення громадянського суспільства і держави знаходимо вже у Жан-Жака Руссо, який обстоював думку, що громадянське суспільство сформувалося з природного стану на ґрунті приватної власності, а держава вже витворюється з нього на засадах суспільної угоди. Наступним породженням ліберального світогляду постає дещо модифікована концепція громадянського суспільства, яке вже виглядає сферою людської свободи, що перебуває

поза межами державної регламентації, постає не упідвладною, а цивілізованою часткою життя людей. Виходячи з визнання переважної цінності і пріоритетності спонтанного людського життя порівняно з управлінським впливом на нього, просвітителі XVIII століття (Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є) проголошують, що громадянська ідея є більш значимою, ніж державна. Громадянське суспільство – це опосередкована через працю система потреб, яка ґрунтується на принципі панування приватної власності та загальній формальній рівності людей (Гегель). Таким чином, держава повинна забезпечити соціальну рівність, громадянські свободи. Виявом цього стала Декларація прав людини і громадянина. Найбільш радикальна концепція громадянського суспільства належить Т. Пейну, А. Токвілю, Дж. Мілю.

Паростки громадянського суспільства існують у будь-якій культурі, але вони не завжди можуть реалізуватися. Тому слід розрізняти громадянське суспільство як процес або рух, тобто фазу його заснування, і як інститут, тобто фазу консолідації, коли за даних політичних і економічних умов певна система інститутів стає єдиною можливою.

Беручи курс на створення громадянського суспільства, треба відповісти на ряд запитань та вирішити ряд проблем. По-перше, чи існують в Україні функціональні аналоги тим соціокультурним механізмам формування громадянського суспільства, які були в західному світі, чи здатна наша культура сприйняти "зовнішню" по відношенню до неї традицію? Далі, які повинні бути джерела державного суверенітету і виникнення співробітництва між егоїстичними індивідами? Постає також проблема створення політичних механізмів, що будуть захищати

суспільство від необмеженої влади. Починати треба з надання суспільству політичних свобод, які створюють базис сучасної демократії (вибори, розподіл влади).

В Україні перехід до громадянського суспільства відбувається в умовах постготалітарного режиму; перед суспільством стоїть завдання відновити його життєздатність й усіх головних норм соціального існування. Для цього необхідно модернізувати соціокультурну систему. Сьогодні в цій системі спостерігається взаємовплив трьох векторів: 1) нової системи цінностей, що імпортується з країн західної цивілізації; 2) старої радянської системи цінностей, настанов і поведінкових стереотипів, які ще домінують у суспільній свідомості; 3) цінностей традиційної національної культури, які відроджуються.

Щоб було створено громадянське суспільство, потрібна взаємодія трьох головних принципів: права й свободи, приватної власності, внутрішньої свободи людини. Наявність приватної власності, а точніше власності в усій багатоманітності її форм, складає економічну основу громадянського суспільства. Приватна, кооперативна, асоційована, колективна форми власності забезпечують реальну економічну свободу, без якої не може бути ні політичної, ні соціальної свободи. Саме на економічній основі формуються інші – соціальні, духовні, культурні, національні, релігійні основи.

Чи є в Україні економічна основа? Верховною Радою прийняті закони, які надають рівні права усім формам власності, але ряд авторів [2; 4] вважають, що вести мову про створення економічної основи громадянського суспільства передчасно. Що конкретно заважає створенню економічної основи громадянського суспільства? По-перше, те, що був прийнятий курс на лібералізацію економіки без попередньої радикальної демократизації колишнього радянського номенклатурно-бюрократичного державного апарату. По-друге, неможливість швидкої лібералізації економіки України, крім суб'єктивного фактору, була ще обумовлена й об'єктивною неготовністю нашої економіки до таких перетворень. В ній була дуже висока доля ВПК, енергомістких підприємств

Вже займаюся	6,2%
Так, за будь-яких обставин	1,9%
Так, за сприятливих для бізнесу умов	13,8%
Гадаю, що не буду займатись бізнесом	14,1%
Ні, це не для мене	32,2%
Ні, бо мені вже пізно	27,8%
Важко відповісти	4,3%

важкої індустрії, які в минулому були частиною єдиного загальносоюзного комплексу. Вони не привабливі для приватизації, їх неможливо без колосальних втрат пристосувати до умов вільного ринку. І по-третє, відсутність демократичних традицій, відсутність почуття особистої відповідальності за те, що відбувається в країні.

Остання причина є дуже важливою, адже велика роль належить суб'єктивному фактору. Дійсно, не може бути громадянського суспільства, якщо не сформувалась ключова фігура – фігура громадянина як основного суб'єкта суспільного життя. У концепції громадянського суспільства поняття "громадянин" розкривається через поняття "участь", тобто через діяльність громадянина в різних громадських організаціях і інститутах. Поки що спостерігається досить низький рівень бажання займатись такою діяльністю. На запитання: "Чи Ви маєте намір зайнятися приватним підприємництвом у найближчі роки?" були отримані такі відповіді [5, с. 66]:

Отже, більшість населення не збирається займатись приватним підприємництвом. І тому в Україні, що потрапила в смуту затяжної економічної кризи, сьогодні майже немає "середнього класу" – соціальної бази громадянського суспільства. Ряд об'єктивних негативних соціальних умов, а серед них головна – брак системи реального захисту офіційно декларованих прав людини з боку політичних інститутів, ігнорування прав і свобод особи заважає становленню суб'єктивного фактору. Сьогодні "середній" українець відчуває перевагу стану різко зниженої соціополітичної життєдіяльності – своєрідної "сплячки" з демонстрацією браку будь-яких вітальних сил [4]. Падіння життєвого рівня, яке більшістю усвідомлюється як критичне, не викликає протесту ніякого протесту. Можна зробити висновок, що особливістю соціального характеру "середнього" українця є те, що він пристосовується до тих соціополітичних обставин, в яких живе, які культивуються владою, і не потребує ніяких демократичних змін.

Але все ж таки, хоча дуже повільно, процес формування громадянського суспільства в Україні йде. Його ядро становить сектор некомерційних груп та організацій (НКО), чи сектор добровільної активності, тому що саме в ньому найбільшою мірою зберігся пріоритет моральних цінностей. Саме звідси моральні стандарти можуть поширитися на політичні й економічні товариства. В цьому секторі можна виділити різні групи НКО: 1) ті, що організаційно пов'язані з життям і інтересами самих їхніх членів, які можна поділити на дві підгрупи: а) взаємодопомоги, які об'єднують людей за принципом загальної

проблеми (організації інвалідів, батьків хворих дітей, об'єднання за демографічною ознакою, чорнобильці, потерпілі від держави); б) клубного типу (групи самовдосконалення, клуби за інтересами); 2) НКО, що не пов'язані безпосередньо з інтересами їх членів: а) групи соціальної справедливості, благодійні, причому відбувається розподіл за проблемами різних категорій населення (похилого віку, багатодітних та інші) або виділяються конкретні типи проблем (бездомності, СНІДу); б) екологічної спрямованості – захист природи, пам'ятників культури і т.ін.; 3) правозахисні

організації традиційного типу і групи громадського контролю, що контролюють діяльність виконавчої влади; 4) інфраструктурні, тобто організації громадських ініціатив (правове забезпечення діяльності НКО, центри підтримки НКО, створені на підставі цільових грантів і іноземних фондів).

Роль НКО в громадянському суспільстві різна. 1 та 3 більшою мірою залежать від влади, а 2 та 4 виступають вже як соціальні партнери держави.

Таким чином, в Україні йде становлення громадянського суспільства, але відбувається тільки

Література

1. Конституція України. – К., 1996.
2. Малинович В. Что мешает формированию гражданского общества в Украине? // Віче. – 1999. – № 9.
3. Основи політологічних знань. – Дніпропетровськ, Миколаїв, 1999.
4. Полохало В. "Середній" українець – соціальна основа негромадянського суспільства // Політична думка. – 1999. – № 4.
5. Рябов С.Г. Державна влада: проблеми авторитету і легітимності. – Вип. I. – К., 1996.
6. Сунгуров О. Організаційні посередники в структурі громадянського суспільства // Політична думка. – 1999. – № 4.
7. Ходаківський М. Громадянське суспільство і національна держава // Віче. – 1998. – № 9.

Стаття надійшла до редакції 02.08.2001 р.